

o velikim promenama u štabu Brigade i po bataljonima.

Komandant Josip Antolović Hrvat, taj junak koji je razborito i tako dugo vodio Brigadu, odlazi na novu dužnost, a na njegovo mesto dolazi komesar brigade Ivan Senjug Ujak, što je bila velika radost, dok je za komesara postavljen Pero Car Zvrk. Odlazi i Borislav Mijoljević Šubara. Proslavljeni junaci, prvoborci, vođe juriša, drugovi iz stroja i svih nedaća: Pero Dobričić, Bogdan Jovanović Tenk, Mirko Pavković i Pero Dobrić su sada na čelu bataljona.

Najzad je, isprva prigušeno, a potom sve glasnije počelo da se priča o silnoj želji, o povratku u Slavoniju, u zavičaj. Sve je, odjednom, obuzela silna radost. U opštem oduševljenju oživele su već izgubljene predodžbe o rodnoj kući, selu, roditeljima, o detinjstvu i dečastvu, o godinama bezbrižnosti i radosti, o svemu što je ostalo negde preko Save u Slavoniji. Sve je to živelo, a ipak, kao da ih cela večnost deli od toga, jedan nepremostivi bedem u kome se izgubila prva mladost. Život je dobio tvrdoću. Borba i rat, te stalno očekivanje smrti menjaju ljudsku dušu, utisnuli su u nju ožiljke, sumnje i svakojaka iščekivanja.

Ponovno u Slavoniji

Sada je sve lakše i jednostavnije. Čamci su obezbedeni, plan prelaza Save pripremljen je na vreme, svako je znao svoju dužnost od borca do starešine Brigade. A iznad svega je opšta radost učinila svoje: svako je nastojao da bude što bolji i korisniji. Bilo je i toplo.

Prebacivanje 12. brigade iz Bosne u Slavoniju počelo je noću 15. maja 1944. između sela Kaoci i Bosanskog Dubočca, na tri mesta. Odatle je sa tri brze pokretne kolone trebalo što pre savladati otvoreni teren između Save i glavne železničke pruge Beograd-Zagreb i od nje do ogranaka Dilja. Taj deo marš-rute bio je pun opasnosti i rizika, pa je i povratak obavljen velom najveće tajnosti, a preduzete su i odgovarajuće mere maskiranja.

Jedna je kolona imala pravac šuma Radinje na obali, selo Lužani; druga - kota 91, selo Stupnik i treća - Stari Slatinik. Neprijatelj je, ipak, sačekao Brigadu na železničkoj pruzi sa dva oklopna voza. Otvoreni teren, odnosno brisani prostor, sredina dana i svako zadržavanje pretilo je teškim posledicama. Međutim, brigadni diverzanti su na vreme presekli prugu, a bombaške grupe su spremno dočekale pancere. Za to vreme Brigada je u najkraćem vremenu, trčećim korakom, hitala ka Dilju. Nekoliko manjih pokušaja da se Brigada zaustavi zbrisano je gotovo u trku. U prvi sumrak 12. brigada je bila u svojoj Slavoniji, na bezbednim padinama Dilja.

*

Bili su to dani velikih promena. U Jugoslaviji je u to vreme već bilo jedanaest korpusa sa trideset sedam divizija, dvadeset osam samostalnih brigada i osamdeset šest partizanskih odreda. Ali, to su bili i dani kada su u potaji već bile spremne snage i gotovi planovi za napad na Vrhovni štab NOV i POJ i njegovog vrhovnog komandanta u Drvaru.

I u Slavoniji su se za tih šest i po meseci, koliko je 12. brigada provela u Bosni, dogodile velike promene. Šesti slavonski udarni korpus izrastao je

u vojnu snagu koja je imala potpunu kontrolu na teritoriji od Save do Drave, od Požeške do Daruvarske kotline. Formirana je nova Čehoslovačka brigada i Mađarski bataljon „Šandor Petefi". U jedinice su stupile hiljade mladića i devojka. Brigade su bile popunjene, snažne, borbene vojne jedinice, visokih ratnih kvaliteta. Neprijatelj se nalazio samo u desetak uporišta i na stratezijskim saobraćajnicama.

Vesti o povratku 12. brigade šire se Slavonijom, a naročito brdanskom. Iz tih sela Papuka, Psunja, Požeške gore, Dilja i Bilogore i Moslavine najviše je boraca u 1. odnosno 12. slavonskoj udarnoj brigadi. Samo retke, nepouzdanе, i protivrečne glasine dopirale su preko Save o njoj. A sada se sa strepnjom i nadom očekuju mili i najbliži. Ali, zato je zvanično Brigada dočekivana kao jedinica ovenčana slavom, sa pesmama punim milja, hvale i poštovanja, a najsnažnije je zvučala pesma: „Dvanaesta je majka Slavonije - još je niko pobedio nije!"

Lica boraca 12. brigade u susretu s narodom kazuju da su srećni i ponosni. Vratili su se bogatiji, iskusniji, sa širim vidokrugom, sa novim saznanjima. Upoznali su nove krajeve, ljude i njihove običaje, nova sela i gradove, sagledali širinu narodnooslobodilačke borbe i snagu Narodnooslobodilačke vojske u jugoslovenskim razmerama. Odmerili su svoje snage sa novim neprijateljima. Pričama nikada kraja, ni radosnim, ni tužnim.

Brigada je u selu Paka, prostranom mekom diljskom selu, čiju sredinu miluje i rashlađuje rečica Pačica, a okolna brda čuvaju stražu pred vetrovima i nepogodama. U blagi suton oseća se miris nedalekog Sovskog jezera, jednog od retkih ostataka Panskog mora. Tamo u smiraj dana poleću i odleću

packe rode, a nebo je prepuno vivaka, lastavica, kreketanja i setne, otegnute pesme.

Teku dani i Brigada živi uobičajenim vojničkim životom jedinice koja odmara i priprema se za nove zadatke. Sada je Bosna jučerašnjica, ali sveže, žive uspomene same izbijaju na usne, kao iz straha da ne usahnu u varljivom sećanju.

*

Ljubica Ostojić, devetnaestogodišnja partizanka iz sela Lađevca kraj Okučana, priča jednu od onih balada koje putuju od čete do čete, da bi obišle bojište i ratište i izgubile se negde gde će ih neko i nekad otkriti i oživeti kao potresnu legendu o tragediji dva mlada bića.

Ko u Brigadi nije čuo i znao za Stojana Milinovića Abisinca, najmlađeg osamnaestogodišnjeg zamenika komandanta 2. bataljona. Okretan, bistar kao munja, hrabar, trčao je od vodnika do komandira čete, pa u bataljon. Tako je napredovao. U borbama oko Prnjavora, kada je nadmoćniji protivnik opkolio bataljon, trebalo je probiti obruč. Stojan je na čelu. Bila je to bliska borba i jedan rafal pokosi Stojana. Mara Borčić, šesnaestogodišnja bolničarka, rodом iz sela Pivnica, priskočila je Stojanu da mu pomogne. Drži Mara Stojana za ruku, izvlači ga, oko njih zuje kuršumi, a ona ne vidi da joj se prikrada bandit iza leđa i kosi rafalom. I poginuše Mara i Stojan u isti tren. Mladi, bez mladosti. Iza njih je ostala samo priča.

Priča Ankica Dukić, duševna i nežna devojkа sa Psunja, o najdražoj drugarici koje više nema. Sedele su često osamljene u vrbaku kraj Ukline, Ankica i sedamnaestogodišnja Štefica Serežan iz

sela Dereze. Pričale, saputale, poveravale se. Ankica se jadala: tako bi želela sve što doživljava da opiše i zapiše i jednoga dana, kada se vrati kući, čita majci i sestri. Ali, šta će jedna kada je nepismena. Stefica s ljubavlju uze obavezu. Ona Hrvatica, Ankica Srпкиnja: šta više želi, ćirilicu ili latinicu? Pa to je svejedno. Pismeno je pismeno, šta je lakše neka bude prvo. Ućile su strpljivo i Ankica, puna žarke želje, brzo naući ćitati i pisati. I onda je u sveščiću, u svakom slobodnom trenutku, zapisivala sela kroz koja je prolazila, imena žena, dece, brda, cveća, pisala o borbi i ljudima. Sveska je bila njeno blago, a Stefica najdraža drugarica.

Dode ofanziva i Stefica ode sa 4. bataljonom na Uzlomac. U selu Kovaćevići, u jedno rano jutro, pri nemaćkom prepadu, pala je izrešetana. A Ankica je i dalje upisivala u svoju svesku sve dok nije u koloni, jedne snežne noć, gazila Bosnu. Negde na sredini se okliznula, voda je ponela i umalo se nije udavila. Ali, voda je odnela i torbicu sa njenom sveskom. Sada u Paki želela bi da napiše pesmu o Stefici. Ne može nikako: misli su joj raspršene, suviše je tužna, suviše joj bola navire u dušu kada pomisli na Steficu. Sve to prića svojim drugovima i drugaricama.

A Đoko Radovanović, dvadesettrogodišnji Bršadinac, poneo je iz Bosne priću koja i nije za pričanje, niti za pisanje, pa ni za pamćenje. Ali, tako nešto jednostavno zauvek ostaje u ćoveku kao golema grudva iz straha i strave, a i sama pomisao na to izaziva trzaje i na javi i u snu.

Jednog prepodneva išli su Đoko i borac Petar Ivanović, rodом iz sela Zrinjske sa Bilogore, u

patrolu prema selu Smrtićima. Brigada se nalazila u selu Nova Ves, koje ju je srdačno primilo i ugostilo. Bili su to tek njeni prvi dani u Bosni i borci su imali oskudnu predstavu o terenu, a naročito o četnicima. Radi obezbeđenja patrole su slate na sve strane.

Idu Đoko i Petar polako i oprezno, zastajkuju, razgledaju putem, pa će i na ćuvik. Usput taraba od baskija, na putu svinjče sa trouglom oko vrata, okolo šljivaci i čudna tišina. U vazduhu se oseća da nešto nije kako treba.

Iz šiblja odjednom iskoči nekoliko bradatih prilika i za tren oka savladaše patrolu. Đoko i Petar se nisu ni osvestili, a već su bili vezani i vučeni uzbrdo, udarani kundacima i nogama. „Dolijali ste, majku li vam..." pa usledi podvriskivanje i udarci. Dovedoše ih na brežuljak. Tamo oveća kuća, belo okrečena, sa doksatom i ambarima. Pred kućom oko podužeg stola sede bradonje. Sto je pun kao za slavu. „Vide, vide... koga mi to dovode..." Diže se jedan krupan čovek, krvavih očiju, prosede guste brade, u suknenom bosanskom odelu sa redenicima preko grudi. Priđe, raskreči se i izdera: „Na kolena!"

Bili su to četnici zloglasnog Vlade Vinčića, nemilosrdni i do smrti zadojeni mržnjom protiv partizana. Tukli su, ispitivali, pa opet tukli dvojicu nesretnika, zalivajući svoj bes rakijom i podvriskujući.

Mahnitost je rasla. Glavni reče: „A sada, pilići, ovamo..." I svi pođoše iza kuće, niza stranu, gde je bila livadica, sa potočićem, nasuprot šumarak, okolo šljivici. Došli su nasred livade.

Đoko i Petar, dva nemoćna partizana, dva nemoćna mlada bića bili su okruženi sa desetak ljudi uzavrelih, izbezumljenih od pića. A sada, deco

moja, koji od vas još nije bocnuo komunističko kopile... Smeh i komešanje. Ti, Veljo, Obiliću moj, došlo vreme da omrčiš... I glavni bradonja natera dečaka od petnaestak godina da uzme nož. Prvo su oborili Petra. Leži Pero, gleda molećivo, tiho moli, da ga poštede, ništa nikome nije učinio. Moli, rečima nemoćnim, do neba očajnim, a strah mu se pretvorio u grcanje, trzanje. Dečak mu sede na grudi i poče nespretno i sa strahom nožem da struže preko grla. Samo ga je malo isekao, ali krv navre, a dečak baci nož i bace se na zemlju, grčeći se i ridajući. Ne mogu... Ne mogu, ne teraj me, tako ti Boga! Glavni se razbesni, udari nogom dečaka i razbešnjeno sam sede Peri na grudi. Gledaj kako se to radi, jebem vam majku kukavičku...

Đoko na koga sada baš i nisu obraćali pažnju, okrene se i iz sve snage potrči niz livadu. Trčao je, preskočio plot, uleteo u šašu, trčao. Čuo je poviike i pucnje odmah iza sebe. Ali je trčao, bio je lakonog, leteo je na krilima straha i života. Krici, psovke, pucnji, sve je to osećao kao vreli dah iza sebe. Trčao je, ruke su mu bile vezane, što ga je strašno sputavalo, ali je grabio i ponavljao: Pomozi Bože, pomozi Bože! Koliko je trčao, koliko je dugo spasa-vao život. Već je padala noć kada je partizanska straža na ulazu u Novu Ves zaustavila svezanog čoveka, partizana Doku, izbezumljenog i gotovo nesposobnog da bilo šta kaže u prvi mah. A bio je to veseljak, koga su znali i po pesmi. Kada bi suseljani zapevali: „Belo Brdo, Bobota i Vera - ta tri sela puna proletera" - Đoko bi uz partizansku vatru, grleno, da je odjekivalo kroz noć, odgovarao: „U Bršadinu svaka kuća znana, u Dvanaestoj ima partizana"...

Druga četa 12. bataljona 12. brigade u Breznici na Dilju

*

Posle desetodnevnog boravka u selu Paka, 12. brigada je, u sklopu ofanzivnih operacija, koje je 6. korpus preduzimao u istočnom delu Slavonije, ponovno krenula na razaranje i onespobljavanje glavne železničke pruge Beograd-Zagreb. Bilo je to vreme desanta na Drvar i učestalih pokreta trupa glavnim komunikacijama. U istočnoj Slavoniji su se pojavile i jake formacije čerkeza sa kojima su slavonske brigade imale sve češće i sve teže sukobe.

Prve veće borbe 12. brigada imala je na Dilju, gde su prodrli čerkezi, a zatim je sa 18. brigadom izvela veliku diverziju na pruzi između Andrijevice i Starog Topolja. Glavni teret ove akcije ponela je 18. brigada, a 12. je osiguravala napad. U nekoliko noći dignuto je u vazduh nekoliko transporata, neprijatelju su naneseni veliki gubici u ljudstvu i ratnom materijalu, a pruga je razorena na nekoliko mesta.

*

Milan Vignjević, brigadni centralista, i Mihajlo Buranj, linijaš hitali su iz sela Podgorja, prema selu Ostrošinci, da bi odredili teren za izvlačenje telefonske linije. Pre nego što su krenuli, u Brigadi je zavladała užurbanost. Proverava se oružje borcima se deli municija. U tek formiranoj Jurišnoj četi vodnik Trifun Ogar razgovara sa borcima i važno naglašava da već i samo ime govori o važnosti čete kojoj pripadaju. Svi su počastvovani izborom u Jurišnu, jer, ipak, biti u takvoj četi predstavlja i svojevrsnu čast. Ljuban Prodanović, komandir 3. čete 4. bataljona, rodom iz sela Budića, gde je 12. i formirana, posle četnog sastanka, jada se pred starim borcima: Mislio je da će po povratku iz Bosne Brigada do Psunja i Budića, gde ih narod toliko očekuje, a oni, eto, vreme provode na Dilju. Komandant 1. bataljona Dušan Ostojić Osman, čovek koji je prošao put od borca do komandanta nailazi na Marijana Biberovića, pred kojim je u hladu rascvetale lipe rasklopljen „šarac“.

Marijan je bio mešavina mladosti i ozbiljnosti, iskustva i dobrodušnosti, čovek koji je uvek znao pravu reč, ali je često bio zamišljen i usamljen. Znao

je da kaže da čudesa nisu po marskizmu, a ipak se dešavaju, a dešavaju se najviše kad ih najmanje očekuješ. Malo se znalo o njemu. Brigada ga je izbavila iz Lepoglave. Tada je zamolio da bude mitaljezac. Dobio ga je ubrzo u borbi u Trakošćanu, u Hrvatskom zagorju. Za nekoliko meseci on je postao čuveni mitraljezac 12. brigade. Redaju se podvizi: u prvoj borbi je pokosio desetinu ustaša, u Miokovićevu, u jurišu osvaja teški mitraljez, u Bosni juri četnike, ne hajući za glavu, u Prnjavoru sam zaplenjuje tri „šarca". Jedan od tih „šaraca" sada udešava. Razgovara sa komandantom Ostojićem. Najpre, onako po vojnički, posle kao dva drugara, Kaže komandantu: znam da ga moram dobro pripremiti. Dušan mu, onako izdaleka, reče da ako je ikad trebalo onda je to sada. I opominje ga da ne srlja uludo. Hrabre sreća čuva, ali nikad se ne zna. Marijan se zagonetno smeška.

*

Štab Brigade je u krajnje mobilnom stanju. Drži se plana: svako radi po svom zaduženju - vojnom, političkom, partijskom, operativnom, informativnom. Nebrojeni su poslovi koje valja obaviti do trenutka kada se krene na zadatak. Posle sve teče, zavisno od valjanosti izvršenih priprema. Mnogo je pouka u Brigadi koje su učile da se radost pobeđe slavila kada su pripreme bile ozbiljne i naporne, a da je uspeh bio polovičan, ako se u borbu išlo olako. To je u partizanskim uslovima potvrdila ona pravadna i u svim ratovima osnovna zakonitost: što više znoja na vežbi, to manje krvi u borbi.

Ujak, Ivica, Jovo, Mile su u Brigadi od njenog osnivanja. Ali, odskora su svi na sadašnjim dužnosti-

ma. Ivan Senjug Ujak bio je komesar, ali i po velikoj želji i molbi, a i na preporuku komandanta Antolovića postavljen je za komandanta Brigade. Ivica Miličević, predratni sarajevski đak, bistar i načitan, komesar je Brigade. Jovan Kokot Korčagin, dvadesetčetvorogodišnji mladić iz sela Gornje Vrijeske kod Daruvara je zamenik komesara, sekretar brigadnog komiteta, a Mile Puškarić, prekaljeni komandant bataljona, koji je završio prvu partizansku oficirsku školu - načelnik Štaba brigade.

Dobili su divizijsku borbenu zapovest. Pripremali su Brigadu. Šada imaju poslednji sastanak Štaba pred odlazak u akciju. Pred njima je karta, skice ucrtane na karti sa pravcima kretanja jedinica, plan uporišta sa obeleženim otpornim tačkama. Izmenjuju se zapažanja o stanju u bataljonima, u samostalnim četama, vezi. Zorka Klačnja, referent saniteta Brigade, otesita i samopouzdana partizanka, referiše o stanju sanitetskog obezbeđenja. Ova dvadesetdvogodišnja Ličanka, predratni student medicine, pre dolaska u partizane član Okružnog komiteta Skoja, u svim je prilikama pokazala smisao i požrtvovanje za organizovanje borbenog saniteta, a naročito za sanitetsko i zdravstveno prosvetivanje u Brigadi. U toku poslednja dva dana proverila je sve bolničare i bolničarke po četama i pripremila brigadno previjalište. Znajući za pravac glavnog udara zadržala se u bolničkom vodu 2. bataljona. Regina Ralić, Petra Miljanović, Ivan Kramarić, Ivan Kraković i drugi bolničari pokazali su joj zalihe zavoja gaze, joda - svih onih neophodnih sredstava za prvu pomoć kojima je Brigada raspolagala.

Ide se na Podgorač.

Na raskrsnici puteva Osijek-Našice i Našice-Dakovo, u središtu blagorodne pitomine, smestio se

Podgorač, bogato selo od oko dve hiljade žitelja. Stari dvorac, velika crkva, nekoliko kulturno-istorijskih zdanja, govorili su o njegovoj prošlosti. Odatle se najbrže stiže u svaki kutak donje Podravine, a i najkraćim pravcima ka Krndiji, Dilju i Đakovštini. Taj pogodan prirodni položaj odredio je i vojnu važnost Podgorača. Tokom okupacije iz njega su kretale skupine, satnije, legije ustaša, a naročito folksdojčera u krndijska i diljska sela radi terora i pljačke stanovništva. Iza njih su ostajali nemi, optužujući tragovi uništavanja naroda. I sada je Borovik, selo desetak kilometara udaljeno od Podgorača pusto, umesto kuća zgarišta, korov je prekrrio dvorišta. U susjednom Podgorju i nema muških glava, a sve žene nose crne marame.

Podgorač je za taj slobodarski i nedužni narod bio tvrđava zla i smrti, pojam straha i nesreće. I sada se Podgorač uzoholio i prkosio. U njemu se nalazilo oko šesto folksdojčera, dobro naoružanih, zaštićenih bunkerima, rovovima i bodljikavom žicom. Selo se izdužilo uz put, a od sredine sela, gde je župni dvor, puca ravna i čista cesta, desetak kilometara, gotovo do Našica.

U to vreme nijedan neprijateljeve vojnik, nijedna jedinica i uporište nisu bili spokojni i mirni. I u Podgoraču su folksdojčeri znali da su na samo koji kilometar u brdima velike partizanske snage. Bili su potpuno spremni, čekali su svaku noć s prstom na obaraču.

Devetnaesti je juni 1944. Svuda unaokolo oseća se slatki omamljujući miris rascvetale lipe i divljev kestena. Dvanaesta brigada je već u šest sati na nogama. Počinje radni dan: jutarne vežbanje po četama, doručak, utvrđivanje brojnog stanja. Pre

Najbolji mitraljesci i borci 12. slavonske proleterske brigade, koji su u toku VII ofanzive uništili čitav jedan bataljon Gestapoa, Slavonija 1944. godine

podne se još uvežbava podilaženje bodljikavoj žici, bunkerima i bacanje bombi. Posle podne je već sve spremno. Svaki komandant, komandir i svaki borac znaju svoj zadatak.

Sada je Brigada već savremena vojska. Nema borca bez borbenog iskustva ni starešina bez ožiljka od ranjavanja. Svi zajedno nose u sebi duh vojne snage i jedinstva, veruju da sve zajednički mogu, a duh pobede je bio jači od svih uobičajenih teškoća i zapreka.

Krenulo se sa padom mraka.

Bataljoni su imali zadatak da se kao klinovi useku u odbranu i da je razdvoje na nekoliko izolovanih delova, a potom da ih pojedinačno uništavaju. Bataljoni su napadali tako da prvi ešelon od dve čete prodire, ostavljajući spoljna uporišta i utvrđene tačke, i prepuštajući drugom ešelonu da ih likvidira. Jedna, posebno pripremljena, udarna grupa krišom se uvukla kroz borbeni raspored u uporište i, kada je planula borba, iznenadnim otvaranjem vatre unela je pometnju u dubini odbrane. Cela Brigada, od članova štaba do borca, kao da se zaklela u tri načela: iznenaditi, udariti silovito, prodirati bez milosti.

Ponos 12. brigade bili su njeni komandiri četa. Izrasli i dokazani u borbama bili su prave vođe svojih četa. Svojom hrabrošću, čvrstinom i inicijativom nosili su borce. Komandiri iz 1. bataljona, koji je nadirao putem od zaseoka Klenik, Vaso Radić i Stojan Prodanović prvi su jurnuli na utvrđene položaje. Prolomio se gromki uzvik koji se prenosio od grla do grla i stapao u talas koji vuče, raspaljuje i hrabri. Taj je poklič snažniji od pucnjave i eksplozija, više zastrašuje od hiljade svetlećih metaka. Noge ne osećaju busenje, jarkove, plotove. Nezadrživo idu, trče, Marijan Cirić, Lazo Milićević, Jure Ramljan, Jozo Bartol, Jakov Katulić...

Prvi se probija i već oko ponoći je blizu centra. Tuče sa svih strana. Čuju se nemačke komande. Nebom šaraju rakete i obasjavaju nejasne prilike kako pretrčavaju, da bi potom proključalo od rafala, ručnih bombi, uzvika, jauka i vriske.

Drugi bataljon je prodirao sa suprotne strane, sa brda. Na čelu četa su komandiri Zoran Lazić i Dušan Ćosić. Neprijatelj tuče kao mahnit. „Šarci”

ispaljuju, bez zastoja, čitave redenike. Rafal nikako da stane. Drugi nastavljaju. Uprkos svemu ide se dalje.[^]

Četvrti bataljon udara u srce uporišta, putem od Đakova. Ori se uzvik komandira Petra Bogdanovića i Ljubana Prodanovića, vodnika Janka Suše i Josipa Hegedušića. Josip je nišandžija na mitraljezu, taman zauzme položaj, a stroj već odmiče.

Posle ponoći i borci razaznaju po odjecima pucnjave i detonacija da je stegnut обруč oko centra uporišta. Tu su najtvrđe zgrade: stari vlastelinski dvorac, škola. Svi prilazi su tučeni ubistvenom vatrom, okolo je brisani prostor. Bombaši se privlače i ubacuju bombe, ali otpor ne jenjava. Ispred zgrade su topovi. Ponavljaju se juriši da se oni zauzmu.

Noć od ponoći do jutra bila je najteža. Svesni šta ih očekuje, folksdojčeri su se očajnički branili. Uto je u štab Brigade stigla poruka od boraca 18. brigade, koja je bila u zasedi oko Podgorača, u kojoj se ona zaklinje da neprijatelj neće proći, a 12. neka dokusuri bandu. To je bio veliki podstrek. Saznanje da se neprijatelj ne može pojaviti sa neočekivane strane daje novu snagu i borbeni polet.

Sviće jutro. Po putu, u jarcima, kraj zidova leže leševi folksdojčera. Na desetine. Presamićeni, zgrčeni, nauznak. Poneki su još živi, ječe, drugi puze, pridižu se, pokušavaju da se sakriju. Samo do jutra bilo ih je dve stotine mrtvih.

Partizani su svuda oko dvorca. Leže, pa i čuvaju glavu. Iza zaklona se dogovaraju i kreću na juriš. Za to vreme mitraljezi nemilice tuku po prozorima. Onda je stupio na scenu junak 12. divizije, zamenik komandira diverzantske čete Milan Gredeljević.

Pod zaštitom mitraljeza Milan je otpuzao preko brisanog prostora, vukući za sobom nekoliko kilograma eksploziva. Bio je to smioni, gotovo samoubilački podvig. Ali, njegova nevidena hrabrost bila je nagrađena - uspeo je. Aktivirao je eksploziv i jedan deo zgrade je odleteo u vazduh. Odleteli su i folksdojčeri. Eksplozija je uzdrmala ceo Podgorač. Većina neprijatelja u dvorcu je izginula, a jedan broj je pokušao da se probije, ali su pali pokošeni.

Posle šesnaest sati neprekidne borbe, otpor u Podgoraču je prestao. Neprijatelj je imao preko tristo šezdeset poginulih, a stotinu ih je zarobljeno. Zaplenjeno je toliko ratne opreme da je odmah mogla da se snabde cela divizija.

U Podgoraču su izginuli i hrabri partizani. Poginuo je i Ljuban Prodanović, komandir čete. Nije mu se ispunila želja da ponovno vidi svoje Budiće. Poginuo je i Đoko Radovanović, koji je pobeo sa mesta četničkog pokolja u Bosni, ali, eto, stiglo ga je gestapovsko zрно. Poginuli su komandiri vodova: Savo Brković iz Brestovca i Jovo Simeunović iz Grljenaca, Ivo Lovrić, delegat voda iz Mandićevca, te borci: Lovro Čajo iz Sikirevaca, Stjepan Emheuš iz Grede, Petar Kotrljanović iz Latinovca i Savo Solar iz Orolika, koji je imao samo šesnaest godina.

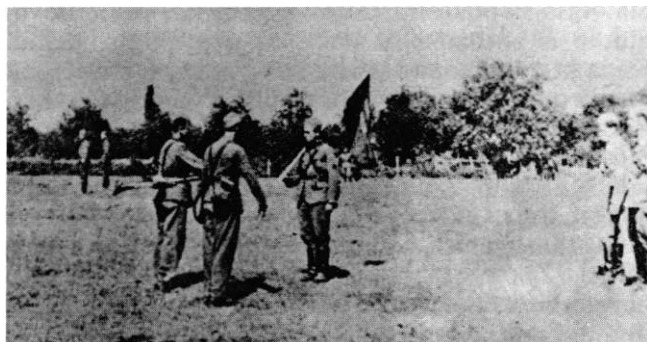
*

Leto je 1944. bilo toplo i na poljima Slavonije se talasalo i dozrevalo žito. Dvanaesta brigada je na Dilju, u Đakovštini, na obodu Požeške kotline. Izmenjuju se dani odmora sa danima teške borbe. Na tome području sada operišu snažne čerkeske formacije. Uglavnom su motorizovani, ali i na konji-

ma. Vrlo su pokretni, dobro naoružani, vesti ratovanja, a u borbama su najčešće u pripitom stanju. Kada krenu u napad srljaju bez obzira na žrtve. Čak i kada padaju kao snoplje, nadiru do samouništenja. Prema stanovništvu su se ponašali divljački, surovo, pljačkali su sve do čega su stigli, bili su bezobzirni i bezosećajni. Za nemoćno su stanovništvo pravi strah i trepet. Obična čerkeska masa uglavnom su bivši zarobljenici, a komandni kadar su nemački oficiri. Zbog strahota koje su činili, čerkezi su u narodu izuzetno omraženi, a za partizane su bili opasni i vešti neprijatelji, zbog kojih je uvek trebalo biti na oprezu.

U iščekivanju žetve vode se teške i krvave borbe. Uporišta brane folksdojčeri, a čerkezi krstare između uporišta. Snage 6. udarnog slavonskog korpusa su koncentrisane prema žitorodnim krajevima. Korpusno vojno područje, zajedno sa narodnooslobodilačkim odborima po selima razradili su podroban plan da se žetva sa oko dvesto hiljada jutara skine i bude partizanska. U svim selima oslobođene teritorije, u svim jedinicama pojavio se veliki letak sa parolama: „Nedajrno ni zrna žita neprijatelju! Žetva mora biti naša! Žetva pobjede!”

Uz pripreme za žetvenu kampanju, u Brigadu je stigao i proglas Glavnog štaba Hrvatske o opštem takmičenju za najbolju jedinicu koja će uništiti što više neprijatelja, osloboditi što više uporišta, proširiti slobodnu teritoriju i biti u svemu primerna. Takmičenje je, u stvari, imalo za cilj da, osim ratnih ciljeva, svaki partizan postane savremeno borbeno i politički osposobljeni vojnik, svaka jedinica savremeno borbeno ustrojena i organizovana, a Narodnooslobodilačka vojska da poprими sve odlike preko potrebne za viši stepen borbenih dejstava.

Najbolji borac 12. udarne brigade prima zastavu

Takmičenje je od tada pa sve do kraja rata bilo pokret, podstican priznanjima jedinicama i pojedincima u vidu zvanja i znamenja. Velika je čast bila dobiti zastavu kao najbolja brigada, najhrabriji borac, najuspešniji puškomitraljezac ili najsposobniji starešina. Takmičenje se širilo i prožimalo celokupan partizanski život, podstičući sve aktivnosti: borbene, političke, kulturno-prosvetne, zdravstvene i moralne. Ušlo je u zapovesti, naredbe, izveštaje, stvorilo plakate, grafikone, statistike i norme.

Desetak dana nakon oslobađanja Podgorača, 12. brigada je postrojena u Levanjskoj Varoši. Blago sunce zlati puščane cevi, lica ljudi su ozarena, a crvena zastava šušti u svečanoj tišini. Komandant divizije Nikola Demonja predaje zastavu 12. brigadi - najboljoj u korpusu za proteklih petnaest dana. Prima je Ivan Senjug Ujak, komandant brigade, a potom je uručuje Peri Dobričiću, komandantu 2. bataljona, najuspešnijem bataljonu u Brigadi. Napetost raste, tišina je potpuna, cela brigada je u iščekivanju. Zastava treba da dođe u ruke najhrabri-

Najbolji borac 12. udarne brigade sa zastavom koju je Brigadi darovao narod opštine Levanjska Varoš

jeg i najboljeg borca, primernog partizana, čoveka koji će je nositi u njeno ime, na njenom čelu. Tišinu seče jasni, zvonki glas: „Neka najhrabriji borac našeg 2. bataljona i naše Brigade, borac Đuro Vrbaskija pride i uzme ovu zastavu, ponos naše Brigade!"

*

Ali, ni neprijatelj ne miruje. U Vukovaru, u dvorcu grofa Elea, održan je tih dana skup nemačkih glavešina, sa generalom Valnelom na čelu i svih velikih župana iz žitorodnih krajeva Slavonije, Srema i Posavine. Na tom je skupu odlučeno da se žetva po svaku cenu mora skinuti za potrebe nemačke i kvislinške vojske. Za svaki rejon određene

su folksdojčerske, čerkeske i ustaško-domobranske snage koje će se boriti da pokupe žetvu.

Toga jula 1944. 12. brigada je sa ostalim jedinicama Korpusa imala teške borbe za skidanje žetve u Požeškoj kotlini. Već 1. jula je oko tri hiljade čerkeza nasrnulo na 2. bataljon koji se nalazio u Đakovačkoj Breznici. Bile su to borbe prsa u prsa, juriš i protivjuriš. U tim je borbama poginuo junak iz Podgorača, osamnaestogodišnji komandir 1. čete 4. bataljon Tomo Borić.

Dok su hiljade mladića i devojaka kupili žito u atarima Jakšić, Trenkovo, Kaptol, Vetovo, Kutjevo, Kula, Bektež - 12. je zatvorila sve prilaze od uporišta Slavonske Požege. Odatle su gotovo svakodnevno, poput hordi, nadirale stotine čerkeza ne bi li oteli žito. Neprijatelj je teško plaćao danak u poginulima i ratnom materijalu svoje ispade, ali je i svaka borba odnela poneki partizanski život. Kod sela Treštanovci poginuli su Drago Manojlović, dvadesetpetogodišnji zamenik komandanta 1. bataljona, i Veselinka Leskovac, samo šesnaest godina stara partizanka. Oboje su istog dana, istim putem, pre više od godinu dana krenuli iz ustaničkog sela Bobote kod Vukovara u oslobodilačku borbu, došli u 12. brigadu i u njoj istog dana poginuli. Bolno je odjeknula i vest da je tih dana u borbi sa čerkezima poginuo i legendarni prvoborac Slavonije, komandant 18. brigade Nikola Miljanović Karaula.

*

Obavljena je žetva, pa je usledio veliki transport žita za krajeve južno od Save. Iscrpeni glađu, pritisnut narod Bosne, Like, Banije i Korduna, a i snage Narodnooslobodilačke vojske na tom području,

željno su iščekivali pomoć iz partizanske žitnice. I desilo se nešto neviđeno: stotine i stotine zaprežnih kola, sa konjima i volovima iz sela Požeške kotline, Srema, Slavonije, Podravine i Posavine krenuli su putevima preko planina u pravcu Save. Slavonski transport žita mogao bi se ubrojati u retke ratne podvige. Nepreglednu kolonu čekali su nebrojeni, neizvesni kilometri danonoćnog marša putevima, gudurama kroz oslobođenu i poluoslobođenu teritoriju, ispresecanu uporištima i mnogim komunikacijama. Na takav transport mogli su da se odluče i da ga izvedu samo vojnički izvežbana, disciplinovana vojska i rodoljubivi i požrtvovani narod, spreman da sa svojim partizanskim jedinicama dele sudbinu.

Transport su na marš-ruti očekivale sve moguće opasnosti. Najgora bi bila ako bi neprijatelj doznao za ovu veliku operaciju. Tu su onda zasede, prepadi, napad iz vazduha, diverzije.

Ali, osim živog neprijatelja, postojali su i oni drugi: iscrpljujući napor, noći bez sna, vremenske nepogode, neredovna ishrana, briga o stoci i nevolje sa istrošenim zaprežnim kolima.

Dragoceni transport pratile su i obezbeđivale mu put: Dvanaesta, Osječka i Čehoslovačka brigada „Jan Žiška“. Prvo je trebalo preći Papuk i Psunj, tamo gde se brda najbliže spuštaju glavnoj komunikaciji, a to je između Banove Jaruge i Lipovljana, trebalo je preći glavnu železničku prugu Zagreb-Beograd, a onda se što pre dočepati Save, gde su transport prihvatile banijske jedinice.

Danima je mučno, ali bez zastoja i u najvećem redu napredovao transport. Slavonski seljaci, uglavnom stariji, i dečaci, ali i žene i devojčice, ćutke i umorno, puni straha i neizvesnosti terali su svoje

zaprege, prepušteni sudbini. To je bilo njihovo žito, znoj njihovih ruku i njihov poklon narodnooslobodilačkoj borbi, izgladnjeloj braći, za čija su stradanja, nevolje i pustošenja slušali na mitinzima, od partizana koji su govorili o borbi i patnjama naroda Jugoslavije u borbi za slobodu.

Najveća prepreka isprečila se kod Lipovljana. Braneći železničku prugu, kao žilu kucavicu na Balkanu, neprijatelj je u sistemu njene odbrane podigao i nekoliko utvrđenja, pravih tvrđava, kakve se nalaze samo u čuvenim odbrambenim linijama. Bilo je to i kod Lipovljana. Betonska grdosija, sa mnogim otvorima za mitraljeze i topove, sa okolnim spletom saobraćajnica i rovova, bodljikavom žicom i minama, štrčala je poput čudovišta u posavskoj ravnici.

Dvanaesta brigada dobila je zadatak da učutka ovo neprijateljsko utvrđenje. Prvo je presečena pruga na obe strane, jedan bataljon je izvršio lažni napad na uporište u Lipovljanima, dok je 3. bataljon pristupio likvidaciji bunkera.

Sada je to, ipak, nešto lakše nego ranije. Brigada je imala protivtenkovske topove i engleske protivtenkovske minobacače, popularne „džonbulove“, praktično oružje, male težine, a velike razorne moći.

Posle prave uraganske vatre iz streljačkog oružja i desetak direktnih pogodaka utvrđenje je učutkano. Razumljivo, i to je bila borba sa svim dramatičnostima i ličnim dramama, neizvesnostima i opasnostima, pogibijama i ranjavanjima. U uraganskoj vatri često se čuo snažni glas komandanta bataljona Josipa Vukojevića, kome je naziv „Hrabri“ zaista i pristajao. Njemu je, više no ostalima, bilo jasno da

bunker mora biti unušten što pre, da bi i transport mogao što pre da nesmetano nastavi put. Bio je u prvoj liniji, vodio je bombaše, streljački stroj, bio je duša napada. Pogodio ga je razorni metak, zbog čega mu je morala biti odsečena noga. Tu kod bunkera poginuli su i borci: Tomo Dragojević iz Kuzme, Ciprijan Jurišić iz Prioke, Ivan Lorković iz Feričanaca, Nikola Šibanić iz Trnjana...

A transport je prošao i žito prebačeno preko Save.

Dvanaesta proleterska

Čim se večera rano deli, predstoji pokret. Još je sunce na obzorju, a već se naređuje postrojavanje. Ubrzo, Brigada napušta Male Bastaje. Uobičajeni marš postaje sve ubrzaniji. Počinje da se smrkava. U koloni je Mato Đurđević iz sela Rešinaca, star petnaest godina. Sitan, mali, puška mu se obesila. Korača umorno, pospano, ali ne zaostaje. U njemu su jedno veliko vreme i mali još neprobuđeni život. Pšenično zrno na vetru. Ko njega vidi, ko može da ga uhvati na dlan i sačuva od nevremena. Kako je došao u partizane? Ko zna? Spotiče se, ali ide.

Samo desetak metara iza njega je Stevo Grčić. Kao da je porastao i malo ogrubeo. O susretu sa ženom u Bosni pričao je samo jednoj drugarici, bolničarki. Ona gaje razumela, ali je ubrzo poginula na Dilju. Da li je mislio na svoju tajnu? To samo on zna.

Ima i smešnih slučajeva. Za Danijela Skarića, vodnog delegata rodom iz Osijeka, baš i nije šaljiva zgoda, jer on korača samo sa jednom cipelom. Druga se jednostavno raspala. Sale se na njegov